

SPECYFIKA WYBRANYCH ZBIORÓW PRAWA W PIĘCIOKSIĘGU

Pośród wielu przepisów prawnych w Starym Testamencie, można wyróżnić pewne ich grupy, stanowiące samodzielną całość. Należy do nich zaliczyć Dekalog (Wj 20, 2-17; Pwt 5, 6-21), Księgę Przymierza (zwaną też Kodeksem Przymierza – Wj 20, 22 – 23, 19), Dekalog Rytualny (Wj 34, 11-26), Kodeks Deuteronomiczny (Pwt 12 – 26), Kodeks Świętości (Kpł 17 – 26)¹ Poszczególne teksty prawnicze Pięcioksięgu, powstawały w różnych okresach. Przyczyną tego było stopniowe ich uzupełnianie i modyfikacja. Tworzą one jednak jednolitą całość, pozwalającą na szczegółową analizę zawartych w nich praw. Zapoznanie się z cechami charakterystycznymi poszczególnych zbiorów prawa Starego Testamentu pomoże w określeniu roli przepisów prawnych w życiu społecznym.

1. Natura prawa

Samo rozumienie prawa w Starym Testamencie i jego roli, odbiega znacznie od współczesnego sposobu jego ujmowania. Nie jest ono pojmowane jako system, czy też zbiór nakazów i zakazów, ustalających stosunki ludzkie, czyli regulujący zachowanie poszczególnych ludzi, jednostek, wobec społeczeństwa. Najczęściej człowiek ma do czynienia z prawem państwowym, będącym zbiorem przepisów regulujących sprawy państwa, jako instytucji i sprawy obywateli podlegających jego jurysdykcji. W polskim tekście Biblii, słowo „prawo” jest tłumaczeniem greckiego wyrazu νόμος, używanego w greckim przekładzie Starego Testamentu, nazywanym „Septuagintą”² Jednakże biblijny źródłosłów wyrazu „prawo” faktycznie wywodzi się od hebrajskiego słowa תורה³ Chociaż wyraz ten ma szerokie konotacje, o czym

¹ A. Soggin, *Israelite Law*; w: *Introduction to the Old Testament*, London 1976, s. 150.

J. Lust, E. Eynikel, K. Hauspie, νόμος; w: *A Greek- English Lexicon of The Septuagint*, Part II. Stuttgart 1996 s. 318; *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs. Duo volumina in uno*. Stuttgart 1979.

³ Samo wyrażenie „*tôrāh*” pochodzi najprawdopodobniej od czasownika „*jārāh*” (pierwotne „*wrāh*”), oznaczającego tyle, co „rzucić” na przykład los, aby podzielić ziemię między pokolenia (Joz 18,6) lub też rzucać los w tym celu, aby za pośrednictwem kapłana poznać wolę Boga (Iz 8,20). Rzeczownik ten występuje w liczbie pojedynczej, ale ma znaczenie kolektywne. Początkowo oznaczał on przykazania otrzymane na Synaju, następnie wszystkie przepisy prawne.

świadczy zastosowanie go do pięciu pierwszych ksiąg Biblii hebrajskiej, jak i do niej samej jako całości, to w swym najbardziej podstawowym znaczeniu, należałoby tłumaczyć go raczej jako „pouczenie, wskazówka, nauka”, zachęcające człowieka do określonych postaw i tym samym regulujących zachowanie ludzi, niż system różnych sankcji sądowniczych. U podstaw biblijnej koncepcji תורה - „*tôrāh*” leży bowiem idea drogi Bożej, którą człowiek powinien podążać. Jako taka wyraża ona w zakresie moralnym, a tym samym i społecznym, dydaktyczną naturę wymagań Bożych wobec ludzi.⁴

Takie rozumienie prawa w Biblii, czyli poszerzenie podstawowego znaczenia wyrazu תורה - „*tôrāh*” (Boże pouczenia mają moc prawa), wynika z tego, że starotestamentalne prawodawstwo ma powiązania z przepisami prawnymi, występującymi u ościennych narodów na starożytnym Bliskim Wschodzie.⁵ Wskazuje na to, nie tylko sąsiedztwo z nimi środowiska, w którym powstawała Biblia i jakim były inne narody i państwa, ale podobieństwo samych sformułowań prawnych i płaszczyzn moralności, których one dotyczą. Zjawisko to nie jest czymś nienormalnym. Wprost przeciwnie, ponieważ literatura starotestamentalna niewątpliwie formowała się także pod wpływem dorobku literackiego sąsiednich narodów.⁶ Izrael zastał w Palestynie literaturę (jej przejawem są dokumenty prawne, liturgiczne i mitologiczne), na które składały się podstawowe elementy spisanych tradycji mezopotamskich i egipskich. Chociaż nie tworzyły one większych całości, to jednak były one zgrupowane w mniejsze lub większe partie w postaci pieśni, cytatów, przysłów czy eposów. Oczywiście Izrael posiadał swoje własne tradycje ustne w formie krótkich i prostych opowiadań, które z czasem zostały spisane, ale korzystał także z wcześniejszego dorobku literackiego sąsiednich państw.⁷ Dotyczy to także spuścizny prawnej. Tak więc ważnym kontekstem, pozwalającym

jako wyraz woli Bożej, a ostatecznie stał się synonimem Pięcioksięgu. S. Wypych, *Prawo w Izraelu*; w: L. Stachowiak (red.) *Wstęp do Starego Testamentu*, Poznań 1990 s. 152; F. Zorell, תורה. w: *Lexicon hebraicum et aramaicum Veteris Testamenti*. Roma 1968, s. 893-984.

⁴ J. Niemczyk, *Z zagadnień prawodawstwa izraelskiego*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 6 (1964) s. 191-212.

⁵ M. Peter, *Prawodawstwo Starego Testamentu. Zarys problematyki*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 4 (1983) s. 7-26.

⁶ S. Łach, *Starożytność prawodawstwa starotestamentalnego w świetle badań form literackich*, SpKUL 13 (1962), s. 59-61.

⁷ Nie ulega wątpliwości, że tradycja ustna poprzedzała początkowo tradycję pisaną. Wydaje się, że tradycję ustną zaczęto dość wcześnie utrzymywać na piśmie. Podczas redagowania fragmentów, czy nawet większych zespołów tej tradycji mogło dojść do pewnych uzupełnień, a nawet zmian. Pozwala to przypuszczać, że tradycja ustna nie wygasła momentalnie, ale stopniowo, czyli że przez jakiś czas te tradycje istniały równolegle, chociaż z upływem czasu tradycja pisana stała się dominującą. H. Langkammer, *Ogólne wprowadzenie do współczesnej introdukcji do Starego Testamentu*; w: L. Stachowiak (red.), *Wstęp do Starego Testamentu*, Poznań 1990 s. 29. 37

właściwie interpretować przepisy prawa starotestamentalnego, jest prawodawstwo państw na tamtych terenach, wyrażające się w międzynarodowych traktatach, dokumentach dotyczących codziennego życia, czy chociażby edyktach królewskich. Należy tu zaznaczyć, że przepisy te zwykło się określać jako „kodeksy praw”, co raczej nie jest prawidłowe, gdyż nie były to w sensie ścisłym uporządkowane zbiory reguł, lecz raczej ich mieszanina. Nawet słynny starożytny „Kodeks” Hammurabiego, który był władcą w Babilonie w XVIII wieku przed Chrystusem, stanowi zasadniczo serie rozporządzeń na różne okoliczności a nie całościowy kodeks.⁸ Fakt, że w przepisach ustanowionych przez niego nie ma ogólnych i apodyktycznych zaleceń typu: „nie będziesz zabijał”, pozwala przypuszczać, że władca ten nie starał się stworzyć pełnego kodeksu praw.

Podobnie jest także w przypadku innych wcześniejszych „kodeksów”, powstałych przed „Kodeksem Hammurabiego” na terenie południowej Mezopotamii. Przykładem mogą tu być „Prawa Ur-Nammu”, czyli sumeryjski zbiór przepisów prawa, którego czas powstania jest datowany na około 2040 rok przed Chrystusem.⁹ Inne dokumenty to kodeksy króla Isin, czyli „Prawa Lipit-Isztara”, również dzieło sumeryjskie, powstały około 1900 roku przed Chr.¹⁰ Kolejny dokument to „Prawa z Eszunny” spisane po akkadyjsku około XIX wieku przed Chr. Również późniejsze zbiory praw nie posiadają ścisłego charakteru kodeksów, czego przykładem mogą być „Prawa Chetytów”, powstałe około 1600 roku przed Chrystusem, oraz „Prawa średnioasyryjskie” powstałe z czasów panowania Tiglet-Pilesera I, czyli około 1200 roku przed Chrystusem. Szereg świadectw o ówczesnej praktyce sądowej, czyli funkcjonowania instytucji sądu, wskazuje, że pełniły one rolę wymierzania sprawiedliwości. Samych „kodeksów prawa” nie cytuje się w dokumentach sądowych. Porównanie przepisów prawnych Starego Testamentu z przepisami zawartymi w powyżej przedstawionych dokumentach, pozwala stwierdzić istnienie szeregu podobieństw pomiędzy nimi (Kodeks Hammurabiego, nr 14,206 i Wj 21,16. 18. 19; Kodeks Hammurabiego, nr 196, 197, 200 i Wj 21,24).¹¹ To pozwala wnioskować, że niektóre prawa Starotestamentalne stanowiły tylko część prawa Starożytnego Wschodu.¹²

⁸ J. Klima, *Prawa Hammurabiego*, Warszawa 1957; *Kodeks Hammurabiego*, tłum. M. Stępień, Warszawa 1996.

⁹ C. Kunderewicz, *Kodeks Ur-Nammu*, CzPH 10 (1958) z. 2, s. 9-18.

¹⁰ B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Text Relating to the Old Testament*, Princeton 1969, s. 159-161.

¹¹ A. Tschirschnitz, *Porównanie Kodeksu Przymierza z Kodeksem Hammurabiego*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 17 (1975), z. 1, s. 182-206.

¹² L. Karpiński, *Stan badań nad Księgą Przymierza i jej związki z innymi zbiorami prawnymi starożytnego Bliskiego Wschodu*, „Meander” 19 (1964) nr 1, s. 18-26.

Jednak widoczne są również różnice pomiędzy nimi. Przykładem może być stosowanie w Kodeksie Hammurabiego kar fizycznych, włącznie z karą śmierci w przypadkach związanych z naruszeniem czyjejs własności prywatnej (chodzi tu głównie o kradzież). Prawodawstwo Starego Testamentu ogranicza stosowanie takiej kary w zasadzie do przestępstw wobec drugiego człowieka i to w dodatku jeszcze z wieloma zastrzeżeniami (Wj 22, 2-3; Pwt 25, 1-3). Świadczy to o podkreśleniu wagi ludzkiego życia. Ponadto istotna różnica pomiędzy prawodawstwem starotestamentalnym a prawodawstwem innych narodów tamtych czasów tkwi w tym, że Izrael stopniowo łączył mniejsze fragmenty przepisów prawnych w większe grupy, będące zwartą całością i tym samym systematyzując prawo, co tworzy zamkniętą całość i jest zjawiskiem niespotykanym na Starożytnym Wschodzie. Najpierw istniały zwyczaje, ujęte stopniowo w poszczególne normy postępowania. Porównanie niektórych z nich, z literaturą pozabiblijną, pozwala stwierdzić, że były one znane jeszcze w czasach przedizraelskich, czyli przed osiedleniem się w Kanaanie. Dopiero potem zostały one zebrane w zbiory praw. Oczywiście nie posiadają one charakteru, układu, kodyfikacji czy klasyfikacji przepisów w takiej formie, jaką posiadają obecnie kodeksy prawa.

Jednak najistotniejszą różnicą pomiędzy prawem Starego Testamentu a przepisami prawnymi ościennych narodów, pomimo oczywiście pewnych podobieństw pomiędzy nimi, jest fakt, że prawodawstwo biblijne, jako swe bezpośrednie źródło, uważa samego Boga a nie jakiegokolwiek człowieka (Pwt 4, 8).¹³ Mojżesz czy inni ludzie byli jedynie pośrednikami w przekazywaniu ludowi Bożych nakazów i zakazów. Stąd też, prawo w Starym Testamencie było uważane za wyraz woli Bożej i dlatego naruszenie jakiegokolwiek z jego przepisów było tym samym pogwałceniem woli Bożej, czyli grzechem. A zatem przepisy prawne są składowym elementem całej historii zbawienia.¹⁴ Jest to niezwykle ważny aspekt tego zagadnienia.

Zasadniczo prawo Starego Testamentu posiada dwie formy. Pierwszą z nich można nazwać apodyktyczną, gdyż ma postać bezwarunkowych poleceń, czego przykładem jest Dekalog. Zazwyczaj przepisy należące do tej formy są sformułowane w trybie rozkazującym: „Nie będziesz...” Podane są one z wielkim autorytetem, lecz bez sankcji i motywacji. Te ogólne przepisy obowiązują zawsze i wszędzie. Forma bezpośrednia takiej kompozycji jako samodzielne zdania, wskazuje na ich początkowe istnienie jako ustnej

¹³ S. Lach, *Prawodawstwo izraelskie na tle prawodawstwa wschodu*; w: tenże (red.), *Wstęp do Starego Testamentu*, Poznań 1973, s. 181-201.

¹⁴ S. Potocki, *Aspekt teologiczny Prawa Mojżeszowego*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 10 (1963) z. 2, s. 5-19; L. Stachowiak, *Rozwój norm moralnych w historii zbawienia Starego Testamentu*, „Ateneum Kapłańskie” 81 (1973) s. 39-49.

proklamacji, czyli wypowiedzi.¹⁵ Drugą z nich można nazwać prawem kazuistycznym, ponieważ powstało ono z prawa odnoszącego się do poszczególnych przypadków, czyli „kazuśw – przypadków” Są one ujęte według wzoru: „Jeżeli....., to.....” W pierwszej części występuje zdanie warunkowe, w drugiej natomiast jest przedstawienie skutków takiego postępowania.

2. Kodeks Przymierza Wj

Druga w kolejności część Pięcioksięgu w oryginale hebrajskim nosi nazwę תומש ואלה („A oto imiona”).¹⁶ Tłumacze LXX nadali jej tytuł εξοδος, to znaczy „Wyjście” Przekłady łacińskie przejęły to drugie określenie i oddają je jako *Liber Exodi*. Zasadniczo jest to zgodne z pierwszą częścią księgi, w której zawiera się opis przygotowania do wyjścia Izraela z niewoli egipskiej, przejście przez Morze Czerwone i wędrówka przez pustynię do góry Synaj. Jednakże druga część znacznie wykracza poza to, co zawiera się w tytule księgi. Znajduje się w niej opis zawarcia przymierza, jak również szereg tekstów prawnych.

Szereg właściwości tekstu, takich jak: powtórzenia, przerwy, wstawki, brak ciągłości opowiadania, wskazuje na istnienie w Księdze Wyjścia, różnych źródeł literackich.¹⁷ Jest to równoznaczne ze stwierdzeniem, że tekst tej księgi nie powstał od razu, ale posiada swą bogatą historię.¹⁸ Wydaje się, że początkowo, ważne zdarzenia historyczne, przekazywane były w nauczaniu ustnym. Interpretowane przez długi okres czasu w poszczególnych pokoleniach. Równocześnie były przeżywane w zgromadzeniach liturgicznych. W ten właśnie sposób tworzyły się poszczególne tradycje.¹⁹ Jedną z najobszerniejszych, która występuje w Księdze Wyjścia, zwana jest „źródłem elohistycznym”²⁰ Jest ona tak określana, ponieważ używa słowa אלהים w odniesieniu do Boga.²¹ Autor tej tradycji przedstawia historię od Abrahama do Mojżesza. Nie interesuje go,

¹⁵ „Wypowiedź” – to jędmne ujęcie pewnej prawdy, sprecyzowanie faktu czy też impulsywnej decyzji wiążącej się z wolitywnym postanowieniem, mającej uwidocznic i podkreślic moc samego słowa.

¹⁶ S. Wypych, *Pięcioksiąg*, Warszawa 1987, s. 86.

¹⁷ Z. Pawłowski, *Forma i struktura literacka Księgi Wyjścia 19-24*, „Collectanea Theologica” 69 (1999), nr 3, s. 13-26; N. Mendecki, *Jak powstał Pięcioksiąg?* „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 37 (1984), nr 5, s. 427-428.

¹⁸ R. E. Friedman, *Who wrote the Bible?* Prentice Hall 1987

¹⁹ S. Wypych, *Księga Wyjścia*: w: L. Stachowiak (red.), *Wstęp do Starego Testamentu*, Poznań 1990, s. 102.

²⁰ J. F. Fragan, *The Elohist in Recent Literature*, „Biblical Theology Bulletin” 7 (1977), s. 23-35.

²¹ S. Szymik, *Imiona 'El oraz 'Elohim jako określenia Boga w Biblii*; w: W Chrostowski (red.), *Mów, Panie, bo słucha sługa twój. Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Ryszarda Rubinkiewicza w 60. rocznicę urodzin*, Warszawa 1999, s. 206-218.

w przeciwieństwie do „źródła jahwistycznego”, pierwotna historia. Stąd też, jego język pozbawiony jest antropomorfizmów. Koncentracja uwagi na sanktuariach w Betel i Sychem, pozwala przypuszczać, że Autor wywodził się z Królestwa Północnego.²² Wniosek ten, wydaje się potwierdzać, podkreślenie roli proroków, działających na terenie tego państwa. Znaczyłoby to, że ma ono powiązanie z ruchem prorockim.²³ Trudno jednak obecnie ustalić, kim był imiennie natchniony Autor. Powyższe fakty wskazują, że źródło to zostało napisane po podziale państwa Salomona, jednak przed zburzeniem Samarii w 772 roku przed Chrystusem.²⁴

Zasadnicze miejsce w elohistycznej tradycji Księgi Wyjścia zajmują teksty prawne, zwłaszcza Dekalog (Wj 20,1-17) i Kodeks Przymierza (Wj 20,22-23,33), określane też jako Księga Przymierza.²⁵ Fakt, że Kodeks ten miał swoją długą historię przed włączeniem go do dzieła elohistycznego, oraz to, że przepisy w nim zawarte mają swoje liczne odpowiedniki w innych tradycjach prawnych Starożytnego Wschodu, pozwala wnioskować, że jest to najstarszy zbiór praw w Starym Testamencie.²⁶

3. Kodeks Deuteronomium Pwt

Ostatnia część Pięcioksięgu jest zatytułowana w języku hebrajskim, jako *הדברים אלה*, co można przetłumaczyć jako „Oto słowa”²⁷ Przekład grecki tej księgi (LXX) określa ją nazwą *δευτερονόμιος*. W języku polskim należałoby to oddać jako „Księga Drugiego Prawa” Także przekłady łacińskie posługują się wyrażeniem *Deuteronomium*. Nie jest to jednak właściwa nazwa ostatniej części Pięcioksięgu. Na ten fakt wpłynęło błędne rozumienie wiersza Pwt 17,18.²⁸ Najbardziej zbliżonym do prawdy, określeniem tej księgi, wydaje

²² J. S. Synowiec, *Na początku*, Warszawa 1987, s. 45.

²³ A. Soggin, *Introduction to the Old Testament*, London 1976, s. 99-113.

²⁴ Niektórzy uczeni precyzując czas powstania tego źródła, podają jako datę, okres panowania Jeroboama II, przypadający na lata 782-753 przed Chrystusem. Wtedy to religia Izraela była zagrożona przez naturalistyczną religię Kanaanu. Dzieło elohistyczne zawiera akcenty polemiczne z religią naturalistyczną tego państwa.

²⁵ Z. Pawłowski, *Forma i struktura literacka Księgi Wyjścia 19-24*, „Collectanea Theologica” 69 (1999) nr 3, s. 13-26.

²⁶ S. Łach, *Starożytność Kodeksu Przymierza*; w: Tenże (red.) *Księga Wyjścia. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Poznań 1964, s. 26-38.

²⁷ S. Wypych, *Księga Powtórzonego Prawa*; w: L. Stachowiak (red.) *Wstęp do Starego Testamentu*, Poznań 1990, s. 131. Używając terminu „słowa” na określenie Pwt, autor natchniony zamierzał podkreślić ciągłość między słowami „wypowiadanyymi” przez Jahwe na świętej górze (Pwt 4,12; 13,36) a słowami, które Mojżesz skierował do narodu wybranego już po przejściu rzeki Jordan w ziemi Moab. Ponadto chodzi tu o wskazanie, że istnieje ścisła kontynuacja wypowiedzi wszystkich proroków, w których usta Bóg niejako włożył swoje słowa.

²⁸ Tekst oryginalny mówi o odpisie prawa, kopii, a nie o drugim prawie istniejącym obok pierwszego.

się nazwa „Księga Powtórzonego Prawa” Tytuł ten o tyle jest poprawny, że faktycznie istnieją w tej księdze przepisy prawne, które zawarte są w pozostałych księgach Pięcioksięgu.²⁹ Jednak nie ma tu dosłownego powtórzenia tych praw, ale raczej nowy sposób ich przedstawienia, to znaczy, że są one dostosowane do innych warunków.

Całe dzieło posiada charakter kompilatorski i co się z tym wiąże dość interesującą historię powstania. Co się tyczy czasu powstania Pwt, to należy stwierdzić, że księga ta poprzez swój styl, język i teologię, ma powiązania z innymi księgami Starego Testamentu, takimi jak: Joz, Sdz, Rt, Krl.³⁰ Dlatego też badacze tego zagadnienia zaczęli stawiać hipotezy o twórcy szerszej tradycji literackiej.³¹ Zaczęto wskazywać na autora, który napisał obszerne dzieło, wykorzystując do tego różnego rodzaju materiały starsze i niezależne od siebie.³² Nie ulega wątpliwości, że autor ten rozporządzał dużą ilością urzędowych dokumentów, jak na przykład: wykazy wysokich urzędników króla Dawida, katalogi urzędowe granic terytorialnych pokoleń, roczniki urzędowe, kroniki.³³ Ponadto zostały tu wykorzystane opracowania historyczne nieurzędowe, jak sagi czy etiologie, napisane jako dzieła literatury.³⁴ Autor ten jednak nie analizuje i nie grupuje materiałów, z których korzystał, pod kątem ich historyczności, lecz je referuje albo też streszcza w sposób możliwie najbardziej wierny. Pojawił się zatem problem, czy chodzi tu jedynie o pewne wstawki i przeróbki dzieła już istniejącego, czy też, następstwem takich działań jest już nowe, wykonane według określonego planu, dzieło historyczne.³⁵ Jest dość powszechnie przyjmowane obecnie, że Pwt

²⁹ M. Arndt, *Przymierze Boga z Izraelem w tradycjach Pięcioksięgu*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 32 (1985) z. 1, s. 5-18.

³⁰ Dzieła te charakteryzują się swoistą tradycją, bez której treść ich nie byłaby zrozumiała. E. Ben Zwi, *Prophets and Prophecy in the Compositional and Redactional Notes in I-II Kings*, „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” 105 (1993), s. 334.

³¹ Przykładem może tu być niemiecki egzegeta W. M. L. De Witte, który za pomocą odpowiednich argumentów natury historycznej i literackiej zaproponował tezę, którą już wcześniej opracowali niektórzy ojcowie Kościoła (Hieronim, Atanazy, Jan Chryzostom) i w świetle której, Pwt powstała w wyniku równoczesnego pojawienia się reformy religijnej króla Jozjasza i odnalezienia zwoju prawa w świątyni jerozolimskiej w 622 roku przed Chrystusem. Koronną przesłanką do takiego wniosku było występowanie elementów, które w bardzo podobny sposób znajdują się zarówno w Pwt, jak i w tekście narracyjnym Krl, opisujących właśnie reformę podjętą przez Jozjasza. W szczególności chodzi tu o prawo centralizacji kultu (Pwt 12; 16; 2 Krl 23,4-20), zalecające składanie ofiar wyłącznie w świątyni jerozolimskiej.

³² Tak ujął to zagadnienie inny badacz, którym był M. North. O. Eissfeldt, *Einleitung in das Alte Testament*, Tübingen 1964, s. 323.

³³ To sprawiło, że inni badacze, jak na przykład M. Wienfeld, twierdzili, że to dzieło literackie jest zasługą skrybów dworskich, czerpiących inspirację do jego napisania z ksiąg mądrościowych i znających tematykę traktatów międzynarodowych.

³⁴ T. Brzegowy, *Księgi historyczne Starego Testamentu*, Tarnów 1998, s. 15.

³⁵ A. Soggin, *Introduzione all'Antico Testamento*, Brescia 1987, s. 210.

odzwierciedla zwyczaję Królestwa Izraela z końcowej fazy jego istnienia. Dlatego słusznym może wydawać się, że księga ta jest produktem spójnego i zjednoczonego ruchu kulturowego, którego początków należy doszukiwać się nie dopiero za czasów Jozjasza, lecz za Ezechiasza i Manassesesa. Pwt nosi wyraźne ślady długiej historii i różnych zapisów redakcyjnych i prezentuje finalny produkt dłuższego rozwoju teologicznego.³⁶ Z pewnością nie wyszła ona spod pióra jednego autora, lecz wzbogacała się o wpływ poszczególnych epok.³⁷ W świetle najnowszych badań, dotyczących czasu powstania Pwt, przyjmuje się etapy redakcyjne tego dzieła.³⁸

Pierwszy dotyczy terenu Królestwa Izraelskiego, na którym powstała tak zwana „Karta Przymierza”, odczytywana w zgromadzeniu liturgicznym, chodzi tu więc o czas przed niewolą babilońską.³⁹ Po zburzeniu Samarii, karta ta została prawdopodobnie przeniesiona do Jerozolimy. Prawdopodobnie była ona tu przeredagowywana i ostatecznie ukryta za rządów Manassesesa. Zagubiona po pewnym czasie, została ponownie odnaleziona za panowania Jozjasza, podczas remontu świątyni.⁴⁰ Stała się ona podstawą odnowienia przymierza i reformy religijnej. Drugim etapem był czas działania mądrych i pobożnych Izraelitów, którzy w okresie niewoli babilońskiej, studiując wspomnianą „kartę” i pisma proroków, nadali tekstowi nową formę, dodając do niego także nowe fragmenty. Trudno obecnie dokładnie ustalić kim byli imiennie ci redaktorzy. Tradycyjnie określa się ich mianem deuteronomistów.⁴¹ To oni właśnie wywarli na Księdze największe piętno. Próbowali odpowiedzieć na szereg dręczących pytań, które zaistniały w związku z tragiczną sytuacją polityczną i religijną.⁴² Ostatnim etapem była redakcja po niewoli babilońskiej, czego efektem było dołączenie tego dzieła do pozostałych czterech części Pięcioksięgu.⁴³

³⁶ R. Rendtorff, *Das Alte Testament. Eine Einführung*, Neukirchen 1983.

³⁷ P. Bovati, *Księga Powtórzonego Prawa. Rozumieć Stary Testament*, Kraków 1998, s. 13.

³⁸ E. Würthwein, *Studien zum Deuteronomistischen Geschichtswerk (Beihefte zum ZAW 227)*, Berlin-NewYork 1994, s. 2-10; R. Rubinkiewicz, *Powstanie Pięcioksięgu w świetle najnowszych badań*, „Roczniki Teologiczno-Katolickie” 46 (1999), z. 1, s. 111-124.

³⁹ Nie należy tego czasu traktować jako zupełnego początku redakcji księgi. Wtedy bowiem zostały zebrane przepisy i zwyczaję istniejące już wcześniej.

⁴⁰ Wskazuje na to wzmianka w 2 Krl 22,1 – 23,38, która mówi o znalezieniu w świątyni zbioru prawa, w osiemnastym roku (ok. 621 przed Chr.) panowania króla Jozjasza. Prawdopodobnie znaleziony fragment stanowi istotną część Pwt, jednak w nieco zmienionej obecnie formie.

⁴¹ S. Wypych, *Pięcioksiąg*, s. 173.

⁴² W 587 roku przed Chrystusem, została zburzona Jerozolima, centrum kultu. Równocześnie naród utracił niepodległość, zakazano sprawowania obrzędów religijnych, i nastąpiło rozproszenie ludności na obce terytoria. Przyczynę tego stanu rzeczy widzą deuteronomiści w odejściu od prawa Bożego. Dowodzą, że pomyślność narodu jest uwarunkowana wiernością przymierzu. Sugerują, że drogą wyjścia z obecnej sytuacji jest powrót do przestrzegania praw Bożych, które są wyrazem miłości Boga do ludzi.

⁴³ S. Lach, *Księga Powtórzonego Prawa. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – eskursy*.

Zasadniczo treścią Księgi jest miłość Boga do narodu wybranego, wyrażona w formie Prawa, które równocześnie jest wyrazem woli Bożej.⁴⁴ Wszelkie przepisy tu zawarte, posiadają swoją uzasadnioną motywację, mającą na celu wzbudzenie umiłowania i zachowywania prawa na co dzień.⁴⁵ Aby osiągnąć zamierzony skutek, Autor posługuje się językiem prostym, czasami odznaczającym się monotonią, ale zarazem posiadającym charakter uroczysty. Dzięki temu, zanika dystans historyczny, a napomnienia zawarte w Księdze zdają się być stale aktualne i rozpalające „serce”

Istotną część Księgi Powtórzonego Prawa stanowi zbiór przepisów prawnych, określane jako Kodeks Deuteronomiczny (Pwt 12-26). Przedstawiony on jest w formie mowy, którą przed swoją śmiercią wygłasza Mojżesz na terenie Transjordanii. Głównym tematem tego zbioru przepisów prawnych jest centralizacja kultu i jego czystość, oraz składanie ofiar w świątyni jerozolimskiej.⁴⁶ Egzegeci przyjmują, że tekst Kodeksu Deuteronomicznego został zredagowany później od Kodeksu Przymierza. Jednak nawet ten czas nie może być uważany za absolutny początek tego tekstu. Wtedy zostały zebrane już wcześniej istniejące przepisy prawne i zwyczaje. Jest tu szereg przepisów archaicznych.⁴⁷ Najprawdopodobniej pierwotny tekst posiadał formę „karty przymierza” pomiędzy Jahwe a Izraelem, przechowywaną w którymś sanktuarium na północy i odczytywaną i komentowaną przez kapłanów podczas różnych świąt liturgicznych. Dzieło to następnie po zburzeniu Samarii zostało przeniesione do Jerozolimy i być może ponownie przeredagowane za czasów króla Ezechiasza, oraz ukryte za panowania Manassesesa. Posiada ono więc swoją dość skomplikowaną historię. Jednak istotna część Kodeksu z pewnością sięga czasów Mojżesza, a zatem czasów bardzo wczesnych w odniesieniu do innych tekstów biblijnych

4. Kodeks Świętości Kpl

Jednym z obszerniejszych tekstów biblijnych w Starym Testamencie, dotyczącym życia małżeńskiego w aspekcie prawnym, jest „Kodeks Świętości”

Poznań-Warszawa 1971, s. 59.

⁴⁴ S. J. de Vries, *The Development of the Deuteronomic Promulgation Formula*, „Biblica” 55 (1974), s. 301-316.

⁴⁵ S. Amsler, *La motivation de l'etique dans la parenese du Deuteronomie*; w: *Beitrage zur alttestamentlichen Theologie*, Göttingen 1977, s. 11-22.

⁴⁶ T. Hanelt, *Motywacje prawne w Kodeksie Deuteronomicznym – ich klasyfikacja i geneza (Pwt 12-26)*, „Studia Gnesnensia” 2 (1976) s. 157-168.

⁴⁷ Przykładem mogą być przepisy, dotyczące wskazania jak należy postępować wobec żony, co do której istnieją obawy o niezachowanie przez nią dziewictwa (Pwt 22,13-21), lub też postępowania wobec żony niewiernej (Pwt 22,23-27). S. Łach, *Księga Powtórzonego Prawa*, Poznań – W-wa 1971, s. 56 n.

(Kpł 17 – 26). Stanowi on integralną część Księgi Kapłańskiej, będącą jednym ze składników Pięcioksięgu.⁴⁸ W języku hebrajskim księga ta nosi nazwę ויקרא, co można przetłumaczyć jako „I zawołał”. Natomiast w tłumaczeniu greckim otrzymała ona nazwę Λευιτικόν. To właśnie tłumaczenie greckie stało się podstawą określenia Księgi Kapłańskiej w tłumaczeniu łacińskim, jako *Liber Leviticus*.⁴⁹

Jednakże takie tłumaczenie nie jest zbyt adekwatne do treści tej księgi, w której stosunkowo mało jest fragmentów dotyczących bezpośrednio samych lewitów i ich zadań. Przestrzeganie przepisów kultowych i moralnych miało prowadzić ludzi do świętości. Fakt, że w Księdze znajdują się przepisy dotyczące sprawowania kultu w świątyni przez kapłanów i lewitów pozwala przypuszczać, że znaczna część Księgi Kapłańskiej jest związana z tradycją kapłańską. Dzieło kapłańskie nie jest jednolite, co pozwala wysnuć wniosek, że powstało ono jako efekt długiego procesu, w którym doszło do wchłonięcia przepisów prawnych, opracowanych w różnych okresach dziejów Izraela.⁵⁰ Wskazuje na także różny styl poszczególnych części i użyte tam słownictwo. Najprawdopodobniej redaktor tego dzieła zebrał wcześniej istniejące partie tekstu i złączył je ze sobą. Teksty należące do tej tradycji daje się łatwo rozpoznać nie tylko po treści, ale także po ich schematycznej budowie i stylu, który jest suchy i monotony, bez większego zaangażowania uczuciowego, posługując się tymi samymi zdaniami lub nawet wyrażeniami.⁵¹ Ponieważ dzieło kapłańskie nie przyznaje królowi żadnych uprawnień w dziedzinie kultu, a główną postacią w narodzie czyni kapłana, dlatego prawdopodobnie pochodzi ono z okresu, w którym monarchia już nie istniała. W świetle tego faktu najbardziej prawdopodobną datą powstania dzieła kapłańskiego wydaje się być V wiek przed Chrystusem. Na taki czas wskazuje ponadto fakt, że tacy prorocy, jak Deuteroizajasz, Aggeusz, Zachariasz i Malachiasz nie znają jeszcze treści Księgi kapłańskiej. A zatem byłby to czas przebywania diaspory żydowskiej w Babilonii.

Treść Dzieła Kapłańskiego charakteryzuje się świadomością transcendencji Boga, co uwidacznia się w unikaniu przez nie antropomorfizmów. Objawiający się Bóg jest określany jako „Chwała Jahwe”⁵² Wyrażenie to podkreśla ważność, moc i **potęgę** Bożą. Człowiek w dziele stworzenia jest ujęty wedle tej tradycji jako ukoronowanie działania Bożego.⁵³

⁴⁸ W. Kornfeld, *Studien zum Heiligkeitsgesetz (Lev 17-26)*, Wien, 1952.

⁴⁹ S. Wypych, *Pięcioksiąg*, s. 121.

⁵⁰ J. A. Soggin, *Introduzione all'Antico Testamento*, Brescia 1987, s. 199n.

⁵¹ J. S. Synowiec, *Na początku*, s. 39.

⁵² J. S. Synowiec, *Kebed Jahwe; w: „Studia Teologiczne”* Lublin 1976, s. 51-58.

⁵³ Ogólnie należy stwierdzić, że Dzieło Kapłańskie charakteryzuje się bardzo dojrzałą myślą teologiczną.

Sam Kodeks Świątości w swych prawach przedstawia ścisły związek pomiędzy czystością rytualną a świętością. Fragment ten powstał niezależnie od innych części Księgi. Ten blok tekstu, wcześniej zredagowany, niż pozostałe części Księgi Kapłańskiej, został później włączony do kontekstu w obecnej formie.⁵⁴ Kodeks składa się z kilku mniejszych, wcześniej istniejących i wykorzystanych tu zbiorów.⁵⁵ Treść przepisów pozwala stwierdzić podobieństwo Kodeksu Świątości bardziej do źródła D niż do samego źródła P. Widoczna centralizacja kultu w tekście Kodeksu wskazuje, że powstał on w środowisku kapłańskim. Stąd też, zakłada się, że ostatecznymi redaktorami Kodeksu byli kapłani jerozolimscy, którzy przeszli do niewoli babilońskiej.⁵⁶ Nazwa „Kodeks Świątości” pochodzi z częstego używania w tym tekście, formuły: „świętymi bądźcie, bo Ja jestem święty, Jahwe, wasz Bóg”. Jest to wyraźna zachęta do świętości, jako naczelnej zasady Kodeksu Świątości. Zawołanie to jest skierowane także do podstawowej wspólnoty społecznej, którą jest małżeństwo i rodzina.

W świetle powyżej przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że zbiory prawa występujące w Pięcioksięgu są najstarszymi w Starym Testamencie. Stąd też, zasługują na uwagę w ich aspekcie ewolucyjnego rozwoju. Chociaż przepisy te w dużej mierze zostały zaczerpnięte z ówczesnego prawodawstwa ościennych państw Starożytnego Wschodu, to jednak posiadają one sobie właściwą specyfikę. Wynika ona z faktu, że prawodawstwo biblijne nie tyle jest systemem różnych sankcji prawnych, ile raczej zbiorem wskazówek, pouczeń, zachęcających człowieka do określonych zachowań. Przede wszystkim prawo w ujęciu Biblii jest wyrazem woli Bożej wobec jego ludu i co się z tym wiąże, posiada ono charakter imperatywny. Tym sposobem posiada ono wyższość moralną nad innym prawodawstwem. Najważniejszą jednak cechą prawodawstwa biblijnego jest to, że poprzez ład społeczny ma ono pomóc człowiekowi w osiągnięciu zbawienia. A ten aspekt jest chyba najbardziej godny polecenia współczesnemu prawodawstwu.

⁵⁴ S. Lach, *Czy Kpl 17-26 jest częścią Kodeksu Kapłańskiego czy też oddzielnym kodeksem?* „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 16 (1969) z. 1, s. 5-16.

⁵⁵ Istnieje szereg hipotez, dotyczących czasu powstania i autorstwa Kodeksu Świątości. S. Lach, *Księga Kapłańska. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy*, Poznań-Warszawa 1970, s. 103-108.

⁵⁶ A. Cholewiński, *Heiligkeitsgesetz und Deuteronomium. Eine vergleichende Studie*, Rome 1976, s. 339-344.